

EUROPA ORIENTALIS 7 (2016)

Studia z dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich

ISSN 2081-8741

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2016.019>

XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii

W dniach 13–15 października 2016 r. odbyła się w Toruniu i Grudziądzu jubileuszowa, XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii. Organizatorami konferencji był Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN oraz Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Konferencja została włączona w obchody Międzynarodowego Roku Mapy 2015–2016, inicjatywy ustanowionej przez Międzynarodową Asocjację Kartograficzną z poparciem ONZ. Była to już trzeci konferencja historyków kartografii w Toruniu. Gród Kopernika od wielu lat jest prężnym ośrodkiem badania dawnych map, należy wspomnieć nieżyjących już profesorów Stanisława Alexandrowicza wieloletniego przewodniczącego Zespołu Historyków Kartografii PAN, autora licznych opracowań dotyczących kartografii XVII i XVIII w., Antoniego Czacharowskiego redaktora atlasu historycznego miast polskich, czy Krzysztofa Biskupa zajmującego się kartografią forteczną twierdzy pruskich. W ubiegłym roku z inicjatywy nestora toruńskich historyków i pra-

owników Zakładu Historii Wojskowej odbyła się konferencja „Wojna a mapa”.

W obradach uczestniczyło liczne grono pracowników wyższych uczelni oraz doktorantów, studentów, bibliotekarzy i archiwistów z całej Polski. Wśród uczestników konferencji byli też przedstawiciele Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry UMK zajmujący się konserwacją dawnych map. Ogólnym tematem konferencji była „Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”. Dawne mapy wojskowe zajmują wyjątkowo ważne miejsce w badaniach historii wojskowości. Szwedzki badacz historii kartografii Björn. Gäfverta nader trafnie stwierdził że „Nie ma wojny bez mapy”, a profesor Jeremy Black, znany brytyjski historyk, autor licznych opracowań naukowych o historii wojen, zaliczył mapy do tych narzędzi, które zmieniły sposób prowadzenia wojen.

Kartografia wojskowa ziem polskich jest wyjątkowo bogata. Obejmuje prace wykonywane przez rodzimych inżynierów i kartografów wojskowych oraz kartografów wojskowych państw ościennych. Wynika to z faktu, że Polska od zarania swej państwowości z racji swojego położenia w centralnej części Europy Środkowej była na szlaku licznych wypraw wojennych państw rywalizujących między sobą o hegemonię w Europie. Obszar Polski od wieków był uważany za przestrzeń „do zagospodarowania”. Na terenach Polski krzyżować się ze sobą ze wschodu i zachodu, z północy i południa szlaki wojenne oraz handlowe i kulturalne, mówi się często o **przechodności** terytorium naszego kraju. Również Rzeczpospolita w XVI i XVII w. prowadziła wiele wojen na wschodzie oraz na północnym i południowym wschodzie. Podczas tych licznych wojen, powstało wiele różnorodnych opracowań kartograficznych, szkoda że większość z nich znajduje się w archiwach poza krajem.

Pierwszy dzień obrad, nazwany przez organizatorów panelem studenckim, odbył się w Grudziądzu w Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi. Wygłoszono na nim 14 referatów. Referat wprowadzający pt. *Rozważania o rozwoju map wojskowych, od itinerariów do map hybrydowych i wywiadu geoprzestrzennego* przedstawił płk rez. dr Eugeniusz Sobczyński, wieloletni szef Służby Geograficznej WP. Referent w sposób syntetyczny ukazał długą historię rozwoju map wojskowych od czasów starożytnych do współczesnych opracowań geoprzestrzennych opracowywanych na podstawie obrazów satelitarnych na potrzeby misji i operacji wojskowych. W kolejnym referacie student wojskoznawstwa UMK Paweł Pilariski przedstawił zbiorę kartograficzne dotyczące Twierdzy Toruń przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu, w referacie omówione zostały plany wielkoskalowe zaliczane do kartografii fortecznej. Kolejne cztery referaty przygoto-

wane przez studentów Uniwersytetu Szczecińskiego dotyczyły kartografii morskiej XVII i XVIII w. oraz rycin z oblężenia Szczecina w 1677 r.

W kolejnej sesja tego dnia, swoje referaty przedstawili doktoranci:

- mgr Kamila Sarosińska z Uniwersytetu Szczecińskiego na temat: *Kompozycje i zdobienia na mapach i widokach Erika Dahlberga*;
- mgr inż. Anna Małka z Państwowego Instytutu Geologicznego na temat: *Jakościowa i ilościowa ocena zmian użytkowania terenu Gdyni w ciągu ostatnich 200 lat na podstawie dawnych, wojskowych map topograficznych*;
- mgr Mateusz Zawadzki z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej na temat: *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego jako źródło rekonstrukcji granic administracji państwowej i kościelnej województwa lubelskiego z 1827 r.*;
- mgr Tomasz Panecki z Instytut Historii PAN im. Tadeusz Manteuffla) na temat: *Projekt cyfrowej edycji „Mapy topograficznej, wojskowej i statystycznej Wielkopolski” (1807–1812)*;
- mgr Jakub Kuna z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej na temat: *Mapa szczegółowa 1:25 000 WIG – arkusze „częściowo opracowane” – brakujące ogniwo w badaniach przestrzeni historycznej miasteczek Lubelszczyzny.*

Nie sposób w krótkiej relacji szczegółowo omówić te referaty, ograniczę się więc do wystąpienia Kamili Sarosińskiej, która na tle II wojny północnej (1655–1660) na obszarze ówczesnej Rzeczypospolitej nakreśliła prace kartograficzne i graficzne wykonywane przez kwatermistrza Karola X Gustawa, marszałka polnego Eryka Dahlberga. Prace te posiadają dużą wartość dokumentarną, wiernie przedstawiają miasta z ich umocnieniami, pola bitew oraz elementy uzbrojenie, są jednocześnie, z uwagi na bogatą ornamentykę, dziełami sztuki.

Ostatnia sesja pierwszego dnia konferencji poświęcona była konserwacji map. Panie z Pracowni Zakładu Papieru i Skóry UMK przedstawiły swoje doświadczenia i projekty z konserwacji dawnych map i atlasów. Referaty przedstawiły:

- Magdalena Dorębska i dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis na temat: *Piąty tom atlasu „Civitates Orbis Terrarum” ze zbiorów Zakonu Braci Mniejszych w Głubczycach – projekt konserwatorski i jego realizacja*;
- Aleksandra Cybul na temat: *Różnorodność problematyki konserwatorsko-restauratorskiej dotyczącej obiektów kartograficznych. Przybliżenie doświadczeń związanych z realizacjami konserwatorsko-restauratorskimi trzech egzemplarzy Wielkiej Mapy Księstwa Pomorskiego autorstwa Eilharda Lubinusa*;

- Marlena Borycka na temat: *Miasta, bitwy i fortyfikacje – kolekcja 5 sztucznych atlasów kartograficznych ze zbiorów Biblioteki Elbląskiej.*

Na zakończenie pierwszego dnia konferencji profesor Andrzej Tomczak we wspomnieniach *Moja droga do kartografii* w barwny sposób przedstawił swoją drogę życiową przeplatana od najmłodszych lat spotkaniami z mapami, szczególnie interesujące były lata okupacji i okres powojenny.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od uroczystego otwarcia konferencji przez przewodniczącego Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN dr. hab. Radosława Skryckiego, prof. Uniwersytetu Szczecińskiego, Podkreślił on, jak ważne w badaniach historycznych są mapy wojskowe dokumentujące nie tylko środowisko geograficzne epoki, ale również przebieg działań wojennych, elementy uzbrojenia i wyposażenia żołnierzy. Podczas uroczystości otwarcia konferencji znakomity historyk i archiwista prof. Tomczak, emerytowany wykładowca UMK, został uhonorowany przez Oddział Kartograficzny Polskiego Towarzystwa Geograficznego tytułem Ambasadora Kartografii w uznaniu zasług, jakie wniósł do badań i popularyzacji dziejów kartografii. Symboliczną statuetkę i dyplom wręczył prof. Marek Baranowski, przewodniczący Zarządu Oddziału Kartograficznego Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Należy wspomnieć, że prof. Tomczak jest autorem wielu prac dotyczących źródeł kartograficznych do dziejów Torunia od najdawniejszych do końca XIX w.

Pierwszy referat pod tytułem *Kartografia wojskowa jako przedmiot nauczania na studiach historycznych* wygłosił prof. Radosław Skrycki, przedstawił w nim analizę programów studiów historycznych w uczelniach wyższych w zakresie zajęć z kartografii. Stwierdził, że studenci historii i specjalistycznych kierunków pokrewnych, wobec faktu mocnego okrojenia przedmiotu nauki pomocnicze w historii, w zasadzie pozbawieni są kontaktu z kartografikami. Jednocześnie referent stwierdził, że mimo bogatej literatury z historii kartografii wojskowej brakuje syntetycznego podręcznika, wysunął propozycje podjęcia takich prac przez Zespół Historii Kartografii PAN.

Profesor Wiesław Sieradzan z UMK przybliżył uczestnikom konferencji kartografię wojskową Malborka od XVII do początku XX w., podkreślił, że mimo rozproszenia źródeł kartograficznych dotyczących miasta i zamku w archiwach Niemiec, Szwecji i Polski posiada ono atlas historyczny wydany w ramach serii Atlas Historyczny Miast Polskich.

Kolejnym referentem był dr hab. inż. Leszek Opyrchał z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, który przedstawił prezentację na temat: *Drukowane i rękopiśmienne plany twierdzy Kamieniec Podolski.* Referent, z wykształcenia hydrotechnik, od wielu lat jest zafascynowany Kamień-

cem Podolskim, a szczególnie systemem piętrzenia wody wokół twierdzy, omówił kilkanaście planów, które powstały od XVII do XVIII w. Bezpośrednio przed konferencją ukazała się książka jego aktorstwa zatytułowana tak jak wygłoszony referat.

Doktor Paweł Wespiński z Muzeum Warszawy, autor licznych opracowań o kartografii stolicy, wygłosił referat na temat: *Opracowania wojskowe jako źródło rozwoju komercyjnych cywilnych planów Warszawy (I poł. XIX w.)*. Referujący stwierdził, że trzy służby – Korpus Inżynierów Wojskowych, Kwaternistrzostwo Generalne Wojska Polskiego oraz Sztab Generalny armii rosyjskiej – odegrały decydującą rolę w powstaniu cywilnych, komercyjnych map i planów Warszawy.

Interesujący referat zaprezentował dr Wojciech Mielewczyk z Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego ze Szreniawy, który omówił mało znane, wydawane w latach 1919–1920 przez drukarnię Kartografja Dowództwa Głównego Wojsk Wielkopolskich mapy wojskowe i plany na potrzeby walczących wojsk.

Badania wybitnego kartografa prof. Stanisława Pietkiewicza i jego uczniów nad dokładnością dawnych wojskowych map topograficznych, prowadzone w latach 1955–1970, przybliżył Jerzy Ostrowski z Zespołu Historii Kartografii PAN. Profesor Pietkiewicz przez 30 lat badał dawne mapy ziem polskich, w badaniach opierał się głównie na pracach magisterskich wykonywanych pod jego kierunkiem na specjalizacji kartograficznej studiów geograficznych.

Ostatnim prelegentem drugiego dnia konferencji był przedstawiciel Szefostwa Geografii Wojskowej płk Artur Starczewski, przedstawił on ważniejsze prace wykonywane przez szefostwo oraz perspektywy rozwoju zabezpieczenia geograficznego wojsk w kontekście współczesnych wyzwań stojących przed wojskiem. Wystąpienie to było jednocześnie wprowadzeniem do zwiedzania 6 Samodzielnego Oddziału Geograficznego, jednostki wojskowej podległej Szefostwu Geografii Wojskowej, a sąsiadującego z UMK, gdzie uczestnicy zapoznali się z historią jednostki, jej strukturą organizacyjną, sprzętem i zadaniami, jakie wykonuje w ramach zabezpieczenia geograficznego Sił Zbrojnych RP. Szczególnym zainteresowaniem cieszył się pokaz linii technologicznej opracowania współczesnych wojskowych map cyfrowych.

Trzeci dzień konferencji zatytułowany „Ludzie – działalność kartografów wojskowych” rozpoczął się od omówienia przez Lucynę Szaniawską z Zespołu Historii PAN prac wykonywanych przez Referat Geologiczny Służby Geograficznej KG AK. Kilku pracowników przedwojennego Państwowego Instytutu Geologicznego w trudnych konspiracyjnych warun-

kach opracowało na podkładach mapy taktycznej w skali 1:100 000 kilkadziesiąt rękopiśmiennych arkuszy map geologicznych Polski, które następnie zostały przekazane do KG AK, brak jest informacji o praktycznym wykorzystaniu tych map.

Doktor hab. Beata Konopska z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej od wielu lat prowadzi badania nad wpływem kartografii wojskowej na cywilne opracowania kartograficzne. Podczas tej konferencji przedstawiła wpływ władz wojskowych na projekty podejmowane przez administrację cywilną i środowisko cywilne geodetów raz kartografów, po I i II wojnie światowej, dotyczące opracowania mapy gospodarczej Polski. Kolejny referat wygłoszony przez płk. rez. dr. Eugeniusza Sobczyńskiego wskazywał, że polska kartografia wojskowa po II wojnie światowej była całkowicie pod wpływem doktryny politycznej i wojskowej ZSRR, nie było miejsca na narodowe opracowania. Powstałe mapy i wydawnictwa specjalne miały zapewnić wykonywanie zadań przez związki operacyjne WP na Zachodnim Teatrze Wojny. Interes gospodarki narodowej czy interes społeczny odgrywał drugorzędną rolę. W okresie powojennym społeczeństwo pozbawione było map i planów kartometrycznych.

Fot. 1. Profesor Andrzej Tomczak otrzymuje statuetkę Ambasadora Kartografii

Jerzy Ostrowski zapoznał uczestników z biogramami polskich kartografów i topografów wojskowych zamieszczonych w czterotomowym słowniku *Polski wkład w przyrodoznawstwo i technikę*. Słownik w ocenie referenta nie obejmuje wszystkich osób ważnych dla rozwoju geodezji i kartografii.

Ostatni referat konferencji przedstawiły panie z Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry UMK, dr Dorota Jutrzenka-Supryn i dr Małgorzata Pronobis-Gajdzis, omówiły badanie stanu zachowania Mapy Pszczyńskiego Wolnego Państwa Stanowego z 1636 r. przechowywanej w Archiwum Państwowym w Katowicach. Mimo że mapa jest jednym z najcenniejszych śląskich zabytków kartograficznych, jest w stanie katastrofalnym, właściciele zabytku od lat starają się o fundusze na ratowanie unikalnego obiektu.

Podsumowując konferencję, przewodniczący Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN dr hab. prof. Radosław Skrycki podziękował referentom za dobre, merytoryczne przygotowanie referatów, Instytutowi Historii i Archiwistyki UMK za dobrą stronę organizacyjną konferencji. Przewodniczący zachęcał wszystkich prelegentów do przygotowania referatów, które mają być wydane w 2017 r. w kolejnym tomie serii *Z Dziejów Kartografii*.

Eugeniusz Sobczyński